

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

I

İZMİR - 1983

TARİHİMİZDE SOSYAL YAŞAYIŞA DAİR BAZI KAYNAKLARA BAKIŞ VE MEVÂ'İDÜ'N - NEFÂ'İS

Yard. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER

Tarih bilimi, toplumun geçirdiği devreleri ve içinde toplumun oluştuğu sosyal bünyenin gelişmesini inceler. Toplumda birliğin sağlanmasında önemli bir rol oynayan unsur, dil ve kültürdür. Sosyal bünyenin gelişmesinde en önemli unsur ise, taklit yolu ile öğrenilip devam ettirilen ve irsiyetle ilgili olmayan kültürdür, denebilir. Kültür, en geniş anlamı ile, siyaset hayat ve hukukla ilgili konular, sanat, zanaat, inanç, edebiyat ve diğer bilim dallarında ifadesini bulan düşünce hayatının bütün şekillerini içine alır. Yani bir yaşama tavrı ve tarzıdır. Bunların tümü, az çok birbirleri ile ilgileri olan girift bir bütündür.

İslâm kültür ve medeniyeti, Müslüman milletlerin kendi milli ve kültürel özelliklerinin Kur'ân ve Sünnetin ışığı altında bütünleşmesi ile meydana gelmiştir. Müslüman olan milletlerin hemen hepsinde İslâm Medeniyet ve Kültürü köklü değişiklikler yapmıştır. Özellikle Türk Milletinin medenî ve siyasî hayatında büyük değişmelere yol açmıştır. Kurdukları uzun ömürlü devletlerle dünya siyasî tarihinde önemli yeri olan Türkler, M.S. IX. Yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Türklerin İslâmı kabulünden sonra, medenî hayatlarında da büyük değişmeler olmuştur. Bu değişmelerin ilk örnekleri, ilk İslâm Türk Devleti olan Karahanlılar (960-1212) devrine aittir. Daha sonraki İslâm Türk devletlerinden Gazneliler (962-1040) ve bütün kolları ile Selçuklar (1040-1308) döneminde gelişen ve daha sonra Anadolu'da kurulmuş olan Osmanlı Devletine geçen bu kültür, bu yeni devlette taze bir güç bularak devam etmiştir.

Sosyal bünyesindeki bu değişmeler sonucu Türkler, ünlü kültür ve medeniyet merkezleri kurmuşlardır. Şehirlerde toplanarak, câmi ve medreselerin çevresinde, kültürel ve sosyal kurumlar vücuda getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti, H. VII/M. XIII. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Devleti vücuda getiren Oğuz Türkleri, Bozokların Kayı kollarından büyük bir boydur. Çevreden katılan halkla kalabalık bir aşiret halini alan bu boy, Türk Milletlerinde âdet olduğu üzere, Sancağı altında toplandıkları beyleri Osman Gâzi'nin adını almışlardır. Devletin kuruluşundan sonra da, Osmanlı diye anılarak tarihteki rollerini oynamaya başlamışlardır¹.

Bu küçük Osmanlı beyliği kısa zamanda güçlenip, sınırlarını genişleterek büyük bir devlet haline gelmiştir. Bu devletin XV. yüzyılın ikinci yarısında İslâm dünyasının - en güçlü devletlerinden biri durumuna ulaştığı görülmektedir. Teknik üstünlüğe sahip olan Osmanlı Ordusu ile Yavuz Selim, Safevî hükümdarı Şah İsmail'i ağır bir şekilde yenerek Osmanlı Türkiyesini endişelendiren Şiilik tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Daha sonra da İslâm dünyasının en güçlü devleti sayılan Memlûklere karşı kazanılan zafer, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümü ile Suriye ve Mısır'ı Osmanlı devletine kazandırmıştır. Ayrıca Medine ve Mekke gibi mukaddes topraklar da Türk egemenliğine girmiştir². Osmanlı İmparatorluğunun sınırları yeni elde edilen topraklarla, Kanunî Süleyman devrinde (1520-1566) daha da genişlemiştir. Viyana önlerinden Basra Körfezine, Kırım'dan Habeşistan'a kadar yayılmış ve Kuzey Afrika ülkeleri de Türk topraklarına katılmıştır.

Osmanlı Devletinin askerî ve idarî teşkilâtı ile, sosyal ve kültürel kurumlarının Selçuklular ve kısmen de İlhanlılardan gelmekte olduğu çeşitli tarihçiler tarafından benimsenmiş bir gerçektir³. Osmanlı Devleti mükemmel bir askerî ve idarî kuruluşa sahip bulunuyordu. Bu kuruluşun, XVI. yüzyılın modern devletleri ile eşdeğerde oluşu ve geniş imparatorluğun mükemmel bir biçimde yönetilebilmesi için kanunların yapılışı oldukça ilgi çekici bir durumdur. XVI. yüzyılın birinci yarısında Anadolu'nun nüfusu yaklaşık olarak 4, 5 - 5 milyonu bulmakta idi. Bunun çok büyük çoğunluğunu da Türkler teşkil etmekte idi.

(1) Bakınız: Tayyib Gökbilgin Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İst., 1977, 4

(2) H. Gâzi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, 96

(3) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Methal, IX-X. ve ilgili bölümlerine bakılabilir. Aynı zamanda bakınız: H. Gâzi Yurdaydın a.g.ö. 97

TARİHİMİZDE SOSYAL YAŞAYIŞA DAİR BAZI KAYNAKLARA BAKIŞ VE
MEVÂ'İDÜ'N NEFÂ'İS

Osmanlı Devleti, İslâm hukuk anlayışının etkisi altında kalmıştır. Eğitim ve öğretim kurumlarında da bu paralelde öğrenim sürdürülmüştür. Osmanlılarda ilmi faaliyet ilk devirlerden itibaren başlamıştır. Özellikle Medreseler, Fatih ve Kanunî zamanlarında tam bir gelişme göstermiş ve kuruluşları da genişlemiştir. Bu dönemde yetişen ilim adamları yalnız Türkiye'de değil, diğer İslâm memleketlerinde de kendilerine değer verilen kişiler olmuşlardır⁴.

XVI. yüzyılın ünlü bilginleri çeşitli bilim dallarında üne kavuşmuşlardır. Osmanlı bilginlerinin biyografilerine ve ilimlerin sınıfları ile konularına dair yazdığı eserleri ile tanınan Taşköprülüzâde (Öl. 1560), «Ahlâk-ı Âlâî» yazarı Kınalızâde (Öl. 1581) ve Şeyhü'l - İslâm olan Müfessir bilgin Ebu's - Suud Efendi (Öl. 1571) bu çağın ünlülerindedir. XVI. yüzyılda Tarih alanında da ilerlemeler kaydedilmiştir. Kemalpaşazâde'nin «Tevârih-ı Âli Osman»¹, Kanunî devri tarihçilerinden Celâlzâde Mustafa, Bostan Çelebi ve Matrakçı Nasuh'un yazdıkları tarihleri de yaşadıkları dönemin tarihi olmaları bakımından önemlidirler⁵. Ayrıca Hoca Sadettin'in «Tâcü't-Tevârih»i de bu sınıfa dahil edilebilir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan tarihçi Âli (1541-1600)de, bu ortamda yetişen ünlü şahsiyetlerden birisidir. «Kühü'l-Ahbâr» adlı ünlü tarihi ile tanınan 'Âli'nin son eseri; «Mevâidü'n-Nefâis Kavâidi'l-Mecâlis»idir.

XVI. yüzyıl Türkiyesi, askerî, idarî ve ilmi alanlarda olduğu kadar hukukî, ekonomik, dış siyaset ve içdüzen yönünden de gelişmiş bir durumda idi. Hukukun yürütme organları ilmiye sınıfından yetişiyordu. Halk ile bu sınıf arasında yakın bir münâsebet vardı.

Halk, çoğunluğu yerleşik Türklerden ve Türkmen denilen göçebelerden oluşuyordu. Bunlar, Türk-İslâm kültürü ile kaynaşmış bir toplum durumundaydı. Çiftlik ve Yaylalar işletmesini elinde bulunduranlarla, şehir esnafı denilen sanatkâr ve tüccarlar Osmanlı sınırları içindeki halkın yapısını bize gös-

(4) H. Gazi Yurdaydın a.g.e., 100.

(5) Aynı Eser, 101

terir. Bu grupların çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. Bu arada, köle, cârîye, has gulâm ve devşirmeler olarak Türk bünyesine giren gurupların da XVI. yüzyıl yönetiminde etkili oldukları görülmüyordu⁶.

Edebiyat, mimari, mûsiki ve güzel sanatlar alanında verilen eserler, sosyal kuruluşlardan sayılan câmiler, imâretler, hastahaneler ve kütüphaneler XVI. yüzyıl Türkiyesini, medenî seviyede doruğa ulaştıran eserlerin verildiği veya sosyal imkânların sağlandığı bir çağ durumuna getirmiştir⁷.

İşte, Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim (1566 - 1574), III. Murad (1574 - 1595) ve III. Mehmed (1595 - 1603) gibi dört padişaha hizmet ederek onların zamanında yaşamış olan 'Âli Mustafa (Öl. 1600), yukarıda da belirttiğimiz gibi devrinin ünlü tarihçilerindendir. Ayrıca, şiir ve neşir halinde irili ufaklı 60'a yakın eser bırakan 'Âli, Tasavvuftan Edebiyata, gramerden mantığa kadar birçok konuda kalem oynatabilme yeteneğine sahip yazarlarımızdandır. III. Murad'ın isteği üzerine yazdığı Âdâb-ı Muâşeret'e dair olan «Kavâidü'l - Mecâlis»ini daha da genişletme arzusu ile, sosyal yaşayışı, devrinin âdetlerini, ahlâkını, kurumlarını eleştirdiği, sarayda ve devlet teşkilâtlarındaki bozuklukları dile getirdiği, çeşitli sosyal sınıfların adetlerinden ve benzeri konulardan söz ettiği «Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l - Mecâlis» adlı eserini yazmıştır. Bu kitap, sıradan bir ahlâk risalesi veya görgü kitabı değildir. Kendine has bir üslûpla, folklordan siyasete kadar toplumun yapısını ilgilendiren, yazarının yaşadığı çağın toplum yaşayışını, insanların düşüncelerini, çeşitli tipleri yer yer ayrıntılara girerek ele alan, günlük yaşayışın meselelerini, kısacası toplumun birçok yönlerini gününün anlayışı içinde, anlatan bir kitaptır.

Aslında, bunun benzeri eserler, İslâm dünyasında; ahlâk ve âdap kitapları veya siyasetnâme niteliğindeki eserler olarak kabul edilmekte ise de, bunlar, çegunlukla yaşayışı aksettirmekten çok, örnek yaşamının prensiplerini gösterirler. Mükemmel bir insanın yaşayışının nasıl olması gerektiği üzerinde dururlar. Bir padişah devletini nasıl yönetirse huzur sağlar, adaleti

(6) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, I, 31.

(7) Bakınız: İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II., 607-646.

TARİHİMİZDE SOSYAL YAŞAYIŞA DAİR BAZI KAYNAKLARA BAKIŞ VE
MEVÂ'İDÜ'N NEFÂ'İS

temin eder, gibi hususlar üzerinde tavsiyelerde bulunurlar⁸.

İslâmiyetin doğuşu ile birlikte, Müslüman halkın yaşayışını düzenleyen, sosyal bünyeyi bütünleyen kuralların Hz. Peygamber tarafından konulduğu görülür. Sünnet deyimi ile ifade edilen bu kurallar, Hz. Peygamber'de ilk örneğini bulan ve ilk olarak bizzat kendisinin yaşayarak gösterdiği söz ve davranışlardan meydana gelir.

İslâm Medeniyetinin gelişmesinde ve sosyal bünyenin olgunlaşmasında rol oynayan en önemli faktör sözlü kültürdür. Kulaaktan kulağa aktarılan bu kültür, ister âyet ve hadis olsun, isterse menkıbeler ve tarihi hikâyeler tarzında anlatılmış bulunsun, Müslümanların yaşayışını etkilemiştir. Nefis terbiyesi, gönül zenginliği, kuvvetli bir imana sahip olma duygusu belki başlangıçta sözlü kültürle sağlanmıştır.

H. II./M. IX. yüzyıldan itibaren yayılan tasavvufî hareket, müslümanların sağlam bir imâna sahip olmalarında çok etkili olmuştur. Câmî dersleri ve tekke kültürü yeni müslüman olanların eğitiminde önemli bir yer tutmuştur denebilir. İlk zâhidler ve sûfiler safhasından hiçbir eser kalmamış olmakla beraber, tarikat kitaplarında zaptedilmiş olan rivayetler ile onların İslâm sosyal hayatına derin tesirlerini görmek kâbilirdir⁹.

Eski müslümanlardan devlet yönetimine ve sosyal yaşayışa dair düşüncelerini yazmış olanlar siyasi düşünür olmaktan çok, ahlâk ve felsefe yazarları olarak ele alınmışlardır. Çünkü; islâm düşünürleri hükümdarların çalışmaları ile toplumun davranışlarına kuvvetli bir ahlâkî zemin hazırlamadıkça siyaset biliminin incelenmesinin mümkün olamayacağını veya islâmî

(8) Siyasetnâme niteliğindeki eserlerin günümüze kadar gelen örnekleri vardır. Karahanlılar devrinde yazılan Yusuf Has Hâcib'in «Kutadgu Bilig» i bunlardandır (Bakınız: Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, Reşit Rahmeti Arat çevirisi, Ank., 1974). Nizâmü'l-Mülk'ün «Siyasetnâme»si de kayda değer bir örnektir. (Nizâmü'l - Mülk (1017-1091), Siyasetnâme, M. A. Köymen Farsça neşri, Ank., 1976).

(9) O'Leary de Lacy, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, (Çev. Hüseyin Gazi Yurdaydın ve Yaşar Kutluay, (Ank., 1971) adlı esere Hilmi Ziya Ülken'in yazdığı önsöze bakınız; 1.

ahlâk prensiplerinin yönetim kurallarına etkisinin iyi sonuçlar doğurabilmesini temin etmeden bir ülkenin başarı ile yönetilemeyeceğini düşünmüşlerdir¹⁰. İşte bu anlayışla düşüncelerini yazan islâm filozofları¹¹'nin eserleri, Osmanlılara kadar ulaşarak bir kültür bütünlüğü sağlamışlardır. Ancak, Osmanlı kültürü, Türk Milletinin bünyesinden intikal ettirdiği unsurlarla, kendi varlığını ve şahsiyetini korumuştur.

Bu düşüncemizin örneğini, Mevâidü'n - Nefais'in benzeri sayabileceğimiz, ahlâk ve siyaset türündeki eserlerin birkaçında görmek mümkündür. Bilindiği gibi Kâbusnâme İran edebiyatından Türk diline kazandırılmış bir eserdir. Ahlâk münasebetlerini ve görgü kurallarını gösteren bu eserde, yazarı Keykâvus'un (928 - 1077) zamanının ilim ve âdetleri üzerindeki zengin bilgisi, 44 bölüme ayrılan çeşitli konularında açıkça görülmektedir. Tıp, Nücûm, şiir, musiki dallarından tutunuz da 44 bölüm içinde 44 ayrı konunun işlenmesi, ahlâk, sanat, muâşeret adâbı, siyaset, askerlik ve ticaret gibi, bir toplumun temellerini kuran konular üzerinde, baştakilere ve halka kılavuzluk etmiş olan düşüncelerin canlı bir sergisi olan¹² Kâbusnâme'nin dilimize iki kez Germiyan Oğulları adına, bir kez de II. Murad adına yapılmış üç eski çeviresine rastlanılmaktadır. Mercimek Ahmed tarafından Osmanlı sultanı II. Murad adına genişletilerek yapılan tercüme, «hem Türk nesrinin, hem de çevirinin güzel bir örneği»¹³ olarak gösterilmektedir.

Necmüddin Dâye'nin Sivas'da H. 620/M. 1223 yılında tamamladığı «Mirsâdü'l - İbâd mine'l - Mebde-i ile'l - Me'ad» adlı eserinin beşinci bölümünün ilk dört faslının, Şeyh oğlu Mustafa (1340 - 1410) tarafından Türkçeye çevirisi; «Kenzü'l - Küberâ ve Mihakku'l - Ulema»¹⁴ adlı ile yapılan eserde, ahlâk ve

(10) Harun Han Şirvânî, İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare 32-33

(11) Bu konuda ilk yazarlardan biri İbni Ebi'r-Rabî'dir. (M.IX. Yüzyıl). Daha sonra sıra ile; Mâverdi (974-1058), Gazâlî (1058-1111), Râvendî (öl. 1220) İbni Teymiye (1263-1328) ve İbni Haldun (1332-1406) gibi düşünürler bu konuda çeşitli eserler vermişlerdir. Daha geniş bilgi için Harun Han Şirvânî a.g.e. ile Râvendî'nin Rahatü's - Sûdür ve Ayetü's - Sürûr adlı eserlerine bakılabilir.

(12) O. Şâik Gökyay, Kâbusnâme Önsözü, İst., 1974, XV.

(13) Aynı Eser, XII.

(14) Prof. Dr. Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, Ank., 1966, 275, 372.

TARİHİMİZDE SOSYAL YAŞAYIŞA DAİR BAZI KAYNAKLARA BAKIŞ VE
MEVÂ'IDÜ'N NEFÂ'İS

siyaset soyundan eserlerdendir. «Padişahlar gidişinde, melikler ve ulubeyler dirliginde, vezirler ve nâibler gidişinde, âlimler ve kâdılar ve vâizler halinde» şeklinde dört bölümünün başlıkları verilen bu eser, genişletilmiş tercüme niteliği taşımaktadır¹⁵.

Çeviri niteliğindeki eserlerden örneklerini verdiklerimizden başka, aynı türden sayabileceğimiz ve Türkçe olarak yazılan eserler de vardır. Bunlardan ilki olarak, içindeki tarihî, edebî, hukukî, estetik ve sosyal değerleriyle söylendikleri çağın ve ortamın sosyal hayatından birçok çizgiler taşıdığını bildiğimiz *Dede Korkut Hikâyeleri*¹⁶ ile *Kutadgu Bilig* gibi ahlâk ve âdâb kitaplarına dikkati çekmek isteriz. Aslında, Türk - İslâm kültürünün bütünlüğü içinde konuya yakın ve uzak olduğuna bakılmaksızın üzerinde durduğumuz hususları ele alan, birbirine benzeyen birçok eser adı sayılabilir.

İslâm hukukçularının günlük meseleler hakkında verdikleri fetvâlar ve uygulamaların Osmanlı sosyal hayatının tetkiki bakımından çok önemli bir kaynak özelliği arzettiği hususu üzerinde durulabilir. Osmanlı kültürünü oluşturan değerleri ve yaşayış tarzını tarihe dair eserlerden çok sosyal hayatı yansıtan ahlâk ve siyaset kitaplarından öğrenmek imkânının varlığı kabul edilebilir. Nitekim, günümüzde Osmanlı toplum yapısı üzerinde yapılan çalışmalarda bu tür eserlerin kaynak olarak seçildikleri görülmektedir. Bu bakımdan XV. yüzyılda II. Murad devri şairlerinden *Bedr-i Dilşâd*'in 1427 tarihinde yazdığı *Muradnâme*¹⁷ ile bu tür eserlerin yazılmaya başlandığını söylemek elimizdeki bilgilere göre aşırı bir iddia olmasa gerektir. Aynı yüzyılda yazılan (*Tâcü'l - Edeb*) *Tarîku'l - Edeb*'de bir görgü kitabıdır. Alâaddin Çelebi adıyla anılan Ali bin Hü-

(15) Dr. Hüseyin Ayan, *Mustafa Şeyhoğlu Hürşid - nâme*, Erzurum, 1979 (Doçentlik Tezi), 27-29

(16) Orhan Şâik Gökay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, 1973, CCLXX - DCIV.

(17) *Murad - Nâme* elli bir bölümden meydana gelmiştir. Eser, İslâm inancına dair konulardan, oyun ve eğlence hayatına, köle ticaretinden, çocuk eğitimine kadar sosyal yaşamın değişik konularının işlendiği klâsik bir ansiklopedi örneğidir. Geniş bilgi için bakınız Dr. Müjgân Cunbur, *Murad - nâme*, *Mili Kültür Dergisi*, I, S. 2, Şubat - 1977, 60-63

seyin¹⁸ tarafından 1453 yılında yazılan Tariku'l - Edeb, ataların mertebelerini; ana, baba hakları, öğretmen öğrenci ilişkileri, yazı yazmak, suda yüzmek ve ok atmak gibi sanatlarla çeşitli görgü ve ahlâk kurallarını içine alan elli bir varaklık bir risâledir¹⁹. Yirmi üç bölümdür²⁰.

XVI. Yüzyıl yazarlarından Gelibolulu Mustafa 'Âli'nin sosyal yaşayışa dair eseri Mevâ'idü'n-Nefâis türündeki bir başka eser de, 1524 yılında öldüğü bilinen Edirne'li Revânî'ye âittir. Onun «İşret - nâme» adındaki eseri, eğlence toplantılarında kimlerin nasıl davranacaklarını ve bu tür toplantılarda çalınan sazların ve hizmetlilerin yerini ve özelliğini anlatan mesnevî²¹ tarzında bir risâledir.

Daha çok siyâset - nâme türünde bir eser olan «Âsaf - nâme»²²'nin yazarı Lütfü Paşa (1488 - 1563) ile «Ahlâk-ı Alâi» yazarı Kınalızâde (1510 - 1572), «Mevâ'idü'n - Nefâis fi Kavâ'id'il - ortak yönler gözönüne alınırsa, bunlar Mevâ'idü'n - Nefâis'den Mecâlis» yazarı Mustafa 'Âli ile çağdaşlardır. Bu eserlerdeki önce yazılan bu tür eserler arasında sayılabilirler. Ancak, 'Âli'nin kendisinden önce, buna benzer bir eser yazılmadığını iddia etmesine²³ rağmen buraya kadar saydığımız eserlerle Mevâ'idü'n-Nefâis karşılaştırılınca aralarındaki benzerlikler veya fark-

(18) Ali bin Hüseyin hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Geniş bilgi için bakınız; Nihat Sâmî Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1971, I, 496.

(19) Eserin bilinen yazma iki nüshası vardır. Biri, İstanbul Nuruosmaniye kütüphanesi, 3389/3908, diğeri de Ali Emiri kütüphanesinde 89 numaradadır. Biz birinci nüshayı gözden geçirdik.

(20) Aynı yüzyılın sonlarında yaşayan ve Çağatay Edebiyatının en büyük temsilcisi sayılan Ali Şir Nevâi (1441-1501) nin «Mahbûbu'l - Kulûb» adlı eseri de Mustafa 'Âli'nin Mevâ'idü'n - Nefâis'ine tarihi ve sosyolojik nitelik bakımından benzemektedir. Nitekim, Ali Şir Nevâi bu eserinde; Herat şehri ve çevresi hakkında tarihî, sosyal ve edebî bilgiler verdiği gibi, çeşitli sosyal sınıflardan, çağının siyâsî, sosyal ve ahlâkî hayatından, çeşitli meslek mensubu ve görevlilerinden söz etmektedir. Bakınız; Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I, 433.

(21) Aynı Eser, I, 478.

(22) Lütfü Paşa, Âsaf - nâme, Bayezid Millî Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Kitaplığı, Nu.: 1963.

(23) Mustafa 'Âli, Mevâ'idü'n - Nefâis fi Kavâ'id'il - Mecâlis, İst. Ün. Edebiyat Fakültesinin Tıpkı Basımı, İst., 1956, - 6

TARİHİMİZDE SOSYAL YAŞAYIŞA DAİR BAZI KAYNAKLARA BAKIŞ VE
MEVÂ'İDÜ'N NEFÂ'İS

lılıklar görülebilir. Böyle bir karşılaştırma konumuzun dışındadır. Burada ele almak istediğimiz husus, bu eserlere bir bakış yaptıktan sonra 'Âli'nin eserini ana hatları ile tanıtmak olacaktır.

Mevâ'idü'n - Nefâis'in en dikkate değer yanı, Osmanlı toplumunu, özellikle yazarının devrini, iyi bir şekilde yansıtmasıdır. Saray hayatından, devlet kuruluşlarındaki bozukluklara; değişik ve sosyal sınıflardan, meyhane, kahvehâne ve bozahâne gibi eğlence yerlerine kadar ilgi çekici konuları yer yer inceliklerine inerek anlatan eserin yazarı, arasına aşırı anlatımlara, yergilere sapsa da bıraktığı bu eseri ile, gününün sosyal yaşayışı hakkında oldukça dikkate değer bilgiler vermiştir. Zira, günümüzde, Osmanlı imparatorluğunun tarih boyunca gösterdiği siyâsî ve askerî faaliyetlerine, kurumlarına, bilim ve sanat alanlarındaki gelişme ve gerilemelerine dâir epeyce kaynak bulunmasına karşılık Osmanlı yaşayışı ve hayat tarzı hâlâ merak konusu olmaktadır. İşte, bu özelliği ile Mevâ'idü'n - Nefâis önemli bir kaynak niteliğindedir. Zamanında pek ilgi çekmemiş olmasına rağmen Osmanlı toplumu için eşine güç rastlanan eserlerden sayılabilir niteliktedir.

'Âli, ahlâka ve görgü kurallarına dâir konuları bahâne ederek, Osmanlı toplumunun sosyal ve idâri bozukluklarını yer yer acı, hattâ müstehcen bir dille yermiştir. Bu durumu ile, ölçüyü kaçırdığı bölümlere bile rastlanır. Onun söylediklerini gerçek sayarsak, Osmanlı toplumunun daha XVI. yüzyılın ortalarında bozulduğuna inanmak gerekecektir. Ancak, bazı kurumlardaki aksamalar, bozukluklar, toplum yaşayışındaki görgüsüzlüklerin, her gelişmiş toplumda az çok görülebileceği gözönüne alınırsa, 'Âli'deki aşırılık veya kötümserlik kendiliğinden tesirini azaltarak ortaya çıkacaktır. Yine de, çağının Osmanlı yaşayışını yansıtan Mevâ'idü'n - Nefâis, XVI. yüzyılın yaşayışı hakkında otantik tasvirleri ve hayattan alınmış tabloları bize kadar ulaşmış olan değeri küçümsemeyecek eserlerden biri niteliğini taşımaktadır²⁴.

(24) Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n - Nefâis fi Kavâ'i di'l - Mecâlis Adlı Eserinin Tahlili, Doktora Tezi, Erzurum, 1978, VII XIX.

İslâm - Türk Medeniyetinin bütün safhalarını içine alarak sosyal yaşayışı aksettiren bir bütün eser bulmak mümkün değildir. Ancak her devri ayrı ayrı aksettirebilecek eserleri gözden geçirerek tetkik ettikten sonra derli toplu bir eser ortaya çıkarma zarureti hissedilmektedir.

Özellikle kaynak niteliği arzeden eserler incelenince parça parça da olsa bazı bilgiler elde edilebileceği gibi yeni yeni müesseselere hatta orijinal sayılabilecek yaşayış tavrı ve tarzlarına bile rastlanması mümkündür. Çağımız insanı için yenilik arzedecek bu kurumların geçmiş devirlerdeki hayat içindeki yerleri ve uygulama tarzları görülebilir. Bütün İslâm dünyası sosyal hayatına teşmil edilebilecek bu tür kaynaklara olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır.